

апелює автор, стають свого роду прецедентними, оскільки звертання до них відбувається відносно часто в мовленні носіїв, вони легко сприймаються адресатом мовлення та мають історичне, культурне та краєзнавче значення в дискурсі мовної особистості, а також мають дійсний характер, вказуючи на деяку ситуацію та поновлюючи досвід за окремими деталями. Корпус прецедентних текстів уособлює певну парадигму текстів-зразків національної культури, вивчення яких є необхідним при соціалізації особистості в лінгвокультурній спільноті.

За нашими спостереженнями, зразки ПТ у матеріалі дослідження утворюють три групи: 1) державні документи – *Constitutional Bill of Rights; the Birmingham Pledge; the Declaration of Independence* та інші з абсолютною частотою вживання 94 приклади; 2) священні книги – *the Scripture; Psalm 27; Torah* тощо – 21 приклад у матеріалі дослідження; 3) тексти пісень – “*Safe in the arms of Jesus*”; “*Lord, keep me day by day*”, “*He keeps on blessing me*”, що налічують 8 прикладів уживання в ЦП.

Отже, можна зробити висновок, що тексти сучасної американської церемоніальної промови характеризуються частою апеляцією до прецедентних феноменів як джерел культурно-історичної інформації, які багато в чому детермінують систему цінностей та оцінок тих чи інших явищ дійсності, існують у американській лінгвокультурній спільноті, зберігають і транслюють її культурну інформацію. Подальшою перспективою дослідження може бути детальне вивчення культурних концептів, вербалізованих у текстах американської ЦП, як одиниць кодування культурної інформації.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология: Курс лекцій. – М.: ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 284 с.
2. Мильников А.С. Язык культуры и вопросы изучения этнической специфики средств знаковой коммуникации // Этнографическое изучение знаковых средств культуры. – Л.: Наука, 1989. – С. 7–37.
3. Пикулева Ю.Б. Культурный фон современной телевизионной рекламы // Известия Уральского государственного университета. – 2002. – №24. – С. 268–276.
4. Поворознюк Р.В. Лінгвокультурологічні особливості протокольних промов у оригіналі та перекладі (на матеріалі українських та американських текстів): Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. – К., 2004. – 220 с.
5. Слышкин Г.Г. Функции концептов прецедентных текстов в дискурсе // От текста к символу: лінгвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. – М.: Academia, 2000. – 128 с.
6. Спиридовский О.В. Интертекстуальность президентского дискурса в США, Германии и Австрии // Политическая лингвистика. – Екатеринбург: Уральский гуманитарный институт, 2006. – Вып. 20. – С. 161–169.
7. Commission speeches and public statements archive, 2001 – 2006. – Online: <http://www.sec.gov/news/speech/speecharchive/2001speech.shtml>

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Олена Гундаренко – викладач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика, лінгвістика тексту.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ: ЖАНРОТВІРНІ ОЗНАКИ

Христина ДЯКІВ (Львів, Україна)

У статті розглянуто особливості застереження як мовленнєвого жанру у сучасній німецькій мові. Проаналізовано спільні та диференційні ознаки мовленнєвого жанру та мовленнєвого акту, зосереджено увагу на їхніх ієрархічних відношеннях та на жанротвірній функції мовленнєвих актів.

The article deals with the peculiarities of warning as speech genre in modern German language. Convergent and divergent features of speech genre and speech act are analyzed in the article. The accent is put on their hierarchical relations and on the possibility of speech acts to create speech genres.

Досліджуючи мовно-прагматичні особливості застереження у сучасній німецькій мові, ми зіштовхнулися з питанням виокремлення цього поняття як мовленнєвого жанру. Застереження ідентифікується і відтворюється мовцями, є впізнаваним серед інших мовленнєвих жанрів, проте виникають труднощі при виділенні досліджуваного поняття саме серед імперативних жанрів, тобто у сфері поля спонукання. Проблема постає у тому, що межі мовленнєвого жанру *застереження* не є чіткими, отже, він має польову структуру. Тому метою дослідження є встановлення критеріїв виокремлення мовленнєвого жанру *застереження*. До предмету дослідження належить мовленнєвий жанр застереження, його специфіка серед інших мовленнєвих жанрів з комунікативною метою *спонукати адресата до*

певної дії. Об'єктом дослідження є мовленнєвий жанр *застереження* у сучасній німецькій мові.

Для детальнішого аналізу жанру *застереження* (*Ermahnung*) і його співвідношень з іншими жанрами ми провели цілеспрямований асоціативний експеримент. У ньому взяли участь 95 респондентів – студенти-германісти денного відділення третього року навчання Дюссельдорфського університету імені Генріха Гейне (Німеччина), для яких німецька є рідною мовою. Опитування було розроблено на основі двох запитань, на які респонденти самостійно давали відповіді, не маючи варіантів, і які стосувалися комунікативної мети мовця. На думку багатьох науковців, цей критерій “становить фундамент типології мовленнєвих жанрів” [7: 60].

Опираючись на дефініції застереження у німецькій мові, розглядаємо **застереження** як виявлення бажання мовця, щоб адресат виконав / не виконав якусь певну дію (у розумінні мовця – скеровану на позитив для адресата), яку мовець від нього має повні підстави очікувати і яку адресат повинен виконати. Основними ознаками застереження є: волевиявлення мовця; спонукання до певної дії або обов'язку; апелювання до чогось; адресант має право, відповідні уповноваження застерігати адресата; очікувана обов'язковість виконання дії адресатом; можливе використання у писемній формі, особливо у правовому дискурсі; наголошена суворість та серйозність вираження застереження; негайність, нагальність виконання дії з боку адресата. Це дало змогу сформулювати перше питання: „Що Ви робите, якщо небайдужа Вам людина, на Вашу думку, поводить ся некоректно у певній ситуації, тобто що Ви робите, щоб негайно змінити її поведінку?”

Друге питання ми сформулювали на основі фрагменту з радіоп'єси Ф. Дюрренматта „Аварія” [8], який, вважаємо, цілком відображає ситуацію, в якій представлено мовленнєвий жанр застереження: „Визначте комунікативну мету адвоката у розмові з підсудним паном Трапсом (див. текст 1)”.

Текст 1

[Хитрий прокурор поставив „слизькі” запитання підсудному, але той не зрозумів цього і бездумно засвідчив проти себе ж. Розмова адвоката з підсудним]

VERTEIDIGER Lieber Freund, bevor wir zurückkehren und das Hähnchen in Angriff nehmen, lassen Sie mich ein ernstes Wort an Sie richten, das Sie beherzigen sollten. Sie sind mir sympathisch, junger Mann, ich fühle zärtlich für Sie, ich will wie ein Vater zu Ihnen reden: wir sind im schönsten Zuge, unsern Prozeß in Bausch und Bogen zu verlieren.

TRAPS Das ist Pech.

VERTEIDIGER Sie müssen sich zusammennemen. Wichtige Bastionen sind vom Feind genommen; der tote Gygax, unnötigerweise aufgetaucht durch Ihr hemmungsloses Geschwätz, droht mächtig, all dies ist schlimm, ein ungeübter Verteidiger müßte die Waffen strecken, doch mit Zähigkeit, unter Ausnützung aller Chancen und vor allem mit der größten Vorsicht und Disziplin Ihrerseits kann ich noch Wesentliches retten.

TRAPS lacht.

VERTEIDIGER Es ist am besten, Sie vertrauen mir Ihr Verbrechen gleich an, so kann ich garantieren, dass wir beim Gericht auch durchkommen. Darum, heraus mit dem Geständnis, alter Knabe!

TRAPS Ich habe aber gar nichts zu gestehen.

VERTEIDIGER Junge, Junge! Was heißt das wieder! Gestehen muss man, ob man will oder nicht, und zu gestehen hat man immer was, das dürfte Ihnen doch langsam dämmern! .... Hm. Nun gut. Vor allem überlegen Sie sich jedes Wort, plappern Sie nicht vor sich hin, sonst sehen Sie sich zu einer langjährigen Zuchthausstrafe verurteilt, ohne dass noch zu helfen wäre. Seien Sie doch vorsichtig, – flüsterte der Verteidiger besorgt.

У результаті ми отримали такі дані. На перше запитання респонденти відповіли: застерігаю (43,2%), критикую (22,1%), попереджаю (10,5%), повчаю (7,4%), переконую (5,3%), раджу (4,2%), прошу (3,1%), погрожую (2,1%), дорікаю (2,1%).

Відповідь на друге запитання анкети була такою: Адвокат застерігає (51,6%), попереджає (20%), повчає (8,4%), погрожує (6,3%), переконує (5,3%), критикує (4,2%), просить (2,1%), радить (2,1%).

Результати опитування показали, що застереження, критика, попередження, повчання, переконування, порада, прохання, погроза і докір впізнаються носіями мови. Мовні засоби реалізації цих жанрів можна відтворити. Основна кількість відповідей на обидва питання припадає на дієслово „застерігати“. Тому маємо підстави визначити *застереження* як мовленнєвий жанр. Однак, це не просто мовленнєвий жанр, а, як зазначає М.Федосюк [6: 76], комплексний мовленнєвий жанр.

Отже, встановлення комунікативної мети не передбачає розрізнення мовленнєвих жанрів в межах однієї групи, у даному випадку – групи імперативних мовленнєвих жанрів. Різниця між застереженням і, наприклад, критикою за результатами відповідей на перше запитання не є вагомою (43,2% і 22,1%). Більш конкретно є відповідь на друге питання, де застереження виділено як найбільшу групу у порівнянні з іншими (51,6%). Це зумовлено тим, що кожному мовленнєвому жанру відповідають певні мовні засоби та їх поєднання. Важливим аспектом розрізнення жанрів є також невербальні засоби їх втілення. Проте чи не найголовнішу роль для визначення жанру відіграють додаткові аргументації, розширені трактування того, чому адресат повинен вчинити саме так, а не інакше.

Проаналізувавши відповіді на перше запитання опитування, зроблено спробу виокремити застереження, керуючись методикою дослідження семантики та прагматики, запропонованої М.Федосюком [6]. Дефініція зі словника Й. Г. Кампе [9: 990] підтверджує градацію цілковито різних, навіть протилежних відтінків застереження: „Ermahnung – ein Mittelwort zwischen *bitten und befehlen*“. Отже, Ermahnung охоплює усі конотації та відтінки значень у межах між просити і наказувати, що ще раз підтверджує комплексність застереження. Розглянувши семантичні особливості дієслова „застерігати” та іменника „застереження”, ми дійшли висновку, що такий підхід не дає повної характеристики мовленнєвого жанру застереження, адже поняття мовленнєвого жанру належить до прагмалінгвістики, а не обмежене самим лексико-семантичним рівнем.

Ще одним з можливих критеріїв виокремлення мовленнєвих жанрів може бути їх характеристика на основі моделі аналітичного формулювання семантичних примітивів, яку запропонувала А. Вежбицька [2]. У такому ракурсі застереження виражається формулою:

- вважаю, що X поводиться ненормально / неадекватно / неправильно.
- хочу, щоб поведінка X змінилася.
- для цього говорю, що він повинен зараз змінити свою поведінку:
- він не повинен робити те, що він робить;
- він повинен робити те, що він робить, інакше.

Проте такий підхід суттєво звужує спектр особливостей мовленнєвих жанрів і подає їх спрощено, позаяк дослідниця враховує лише конститутивну ознаку мовленнєвого жанру, не зважаючи на інші характеристики, завдяки яким мовленнєві жанри, особливо побутового дискурсу, залишаються пластичними, гнучкими та вільними.

Більш детально характеризує мовленнєві жанри паспорт (анкета) мовленнєвого жанру Т.Шмельової [7: 63]. Дослідниця конкретизує розуміння мовленнєвого жанру, уточнює його найбільш спірні моменти. Вона виділяє сім конститутивних ознак, тобто сім критеріїв мовленнєвих жанрів: комунікативна мета, концепція автора, концепція адресата, зміст події, чинник комунікативного минулого, чинник комунікативного майбутнього, мовне втілення. Отже, мовленнєвий жанр визначається тим, *хто, кому, навіщо, про що і як* говорить, враховуючи, *що було і що потім буде* у спілкуванні. Основну функцію для типології жанрів Т.Шмельова відводить комунікативній меті, за якою дослідниця поділяє мовленнєві жанри на інформативні, оцінні, етикетні та імперативні. Таким чином дослідниця визначає комунікативну природу жанру узагальнено, що унеможливує розрізнення жанрів, наприклад у межах спонукальності.

Дана модель мовленнєвого жанру розрахована на жанри „живої” комунікації, проте на дещо ідеальні. Адже насправді автор у процесі спілкування може спонтанно коригувати, уточнювати, доповнювати, змінювати структуру мовленнєвого жанру у залежності від розгортання подій, від настрою обох комунікантів. Це означає, що мовленнєві жанри є досить гнучкими і не мають чіткої незмінної структури. Власне ця гнучкість жанру не включена в дану анкету. Та її виявом може слугувати виокремлення певних допоміжних

додаткових мовленнєвих актів у складі того чи іншого жанру, які є одним з компонентів формування мовленнєвого жанру і які демонструють динаміку жанрів у мовленнєвій інтеракції.

М.Кожина зазначає, що раніше мовленнєвий жанр розглядався російськими мовознавцями як аналог мовленнєвого акту, проте ці поняття не є тотожними [5: 56]. Справді, між теорією мовленнєвих актів і концепцією мовленнєвих жанрів є багато спільного, що об'єднує поняття мовленнєвого жанру та мовленнєвого акту у прагмалінгвістиці, адже зв'язок вчення М. Бахтіна про „мовленнєві жанри з теорією мовленнєвих актів сьогодні загально визнаний” [3: 109]. Проте поняття „мовленнєвий жанр” та „мовленнєвий акт” все частіше експлікують як категоріальні поняття однієї теорії. М.Китайгородська та Н.Розанова наголошують: „ототожнення жанру та мовленнєвого акту не виявляється цілком правомірним перш за все через те, що це явища різних рівнів” [4: 23]. Типи комунікативних ситуацій, які репрезентують мовленнєві акти, можна назвати мовленнєвими жанрами. Мовленнєвий жанр пов'язаний з тактиками комунікації, а мовленнєвий акт – з конкретною реалізацією тактик [1: 26]. Отже, ці категорії, як вважають В. Дементьєв, Т. Шмельова та Ф. Бацевич, перебувають одна з одною в ієрархічних зв'язках: мовленнєвий жанр → мовленнєвий акт.

Мовленнєві акти пов'язані один з одним, переходять один в одного. Вони найповніше виражають лише інтенцію мовця, не показуючи нюансів взаємодії адресанта та адресата, сприйняття один одного. А мовленнєвий жанр – це сукупність органічно поєднаних мовленнєвих актів, які виступають як ілюкутивні, комунікативні та імпліцитні складові мовленнєвого жанру. Виділяють конститутивні (основні, обов'язкові) та допоміжні (факультативні) мовленнєві акти, дослідження яких повніше характеризує мовленнєвий жанр.

Аналіз багатьох комунікативних ситуацій, серед яких і вже згадувана радіоп'єса Ф. Дюрренматта, дозволяє визначити основним мовленнєвим актом жанру застереження директив, який виражає вимогу змінити поведінку адресата:

VERTEIDIGER *leise* Noch einmal, Herr Traps, *passen Sie auf!* Jede der Fragen des Staatsanwalts hat ihre heimliche Bedeutung. [8: 20]

Але факультативно (особливо в імпліцитних застереженнях) використовується також негативна критика, констатація помилкової поведінки, яким відповідають експресиви та констативи:

VERTEIDIGER *leise* *Unvorsichtig, Traps, unvorsichtig.* Glauben Sie mir, ich habe meine Erfahrung: *gerade aus Herzgeschichten dreht einem der Staatsanwalt oft einen Strick.* [8: 24]

Отже, варіації мовленнєвих актів у межах одного жанру надають йому індивідуального, динамічного і гнучкого характеру. Проте для виокремлення застереження серед інших жанрів важливу роль відіграють поруч з конститутивними та факультативними мовленнєвими актами комунікативна ситуація, за якої відбувається спілкування, та концепції адресанта та адресата (соціальні, комунікативні ролі, позиції тощо).

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генеалогії. – Київ: Академія, 2006. – 247 с.
2. Вежбицька А. Речевые жанры // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 1997. – С. 99 - 111.
3. Дементьєв В.В. Изучение речевых жанров. Обзор работ в современной русистике // Вопросы языкознания. – № 1. – 1997. – С. 109-121.
4. Китайгородская М. В., Розанова Н. Н. Речь москвичей (Коммуникативно-культурологический аспект). – М., 1999. – С. 23.
5. Кожина М. Н. Речевой жанр и речевой акт (некоторые аспекты проблемы) // Жанры речи. – Саратов: Колледж, 1999. – Вып.2. – С. 55 -64.
6. Федосюк М.Ю. Комплексные жанры разговорной речи: „утешение”, „убеждение” и „уговоры” // Русская разговорная речь как явление русской культуры / Под ред. Т.В. Матвеевой. – Екатеринбург: Арго, 1996. – С. 73-94.
7. Шмелева Т.В. Речевой жанр: опыт общепилологического осмысления // Collegium. – 1995. – №1-2. – С. 57-65.
8. Dürrenmatt F. Die Panne. Hörspiel und Komödie. – Zürich: Diogenes Verlag AG, 1998. – 173 S.
9. Wörterbuch der deutschen Sprache. Verfasser: Campe J.H. – Hindelsheim, New York: Georg Olms, 1969. – Band 1. (A – E). – S.990.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Христина Дяків – асистент кафедри міжкультурної комунікації та перекладу, аспірант кафедри загального мовознавства Львівського національного університету ім. Івана Франка.

Наукові інтереси: лінгвістична генеалогія, комунікативна лінгвістика, прагмалінгвістика.